

УДК 378.011.3-051:81`243]:373.3

Божок Олександра Сергіївна

*кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри методики викладання іноземних
мов, Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова, м.
Київ (Україна)*

**РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТНОЇ
ОСОБИСТОСТІ В УПРАВЛІННІ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ НА
УРОЦІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

***Анотація.** У запропонованій статті піднімається проблема підготовки майбутнього вчителя початкових класів як професійно-компетентної особистості в управлінні навчальним процесом на уроці іноземної мови. Широко висвітлюється роль ключових компетентностей у становленні особистості. Аргументовано розкривається суть понять «компетенція» та «компетентність», їх роль у формуванні зрілої особистості. У статті досліджуються характеристики та види ключових компетентностей ведучих авторів України та зарубіжних науковців. А сучасною парадигмою вищої професійної освіти визнано компетентнісний підхід як один із напрямів оновлення професійної освіти*

***Ключові слова:** компетентність, компетенція, ключові компетентності, управління класом, професійна освіта.*

Oleksandra Bozhok

**THE TEACHER'S ROLE AS THE PROFESSIONAL AND
COMPETENT INDIVIDUAL IN THE CLASS MANAGEMENT AT THE
LESSON OF FOREIGN LANGUAGE IN THE PRIMARY SCHOOL**

Annotation. *This article raises the problem of elementary school teachers' training as the competent and professional individuals in the education process management in the class during the English language lessons. The role of key competences widely reveals in the investigation, the essences of terms: "competence" and "competency" and their role in personality formation convincingly reveal by the author.*

The types and fundamental principles of key competences of chief scientists of Ukraine and foreign countries are also researched in the article.

Moreover the modern paradigm of the high education in the competence approach is generally recognized as one of the innovative direction of the professional education.

Key words: *competence, competency, key competences, management of the class, professional education.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні, найбільшої країни Європи, усі сфери суспільної діяльності, включаючи економічну, політичну, інформаційну, та особливо освітню сфери є конкурентоспроможними. У цій конкуренції особливе значення відіграє рівень розвитку людини, а саме наскільки є компетентною особистість. Адже від цього залежить модернізація системи вищої освіти України та запозичення європейських норм і постулатів. У разі, якщо українська освіта виявить себе досить конкурентоспроможною в межах європейського освітнього простору в контексті Болонського процесу, українська нація зможе гордо і надовго заявити про себе. Інтеграція до європейського освітнього простору визначається головним чином здатністю української освіти виховати та належно підготувати фахових спеціалістів на достойному рівні.

Нинішнє динамічне суспільство потребує підготовки фахівця, здатного швидко адаптуватися до складних умов соціальної і професійної діяльності,

самостійно й відповідально приймати рішення, зорієнтованого на успіх та постійне самовдосконалення. Компетентність у цьому контексті є однією із невід'ємних показників соціальної та професійної зрілості суб'єкта і тією особистісною характеристикою, яка засвідчує його внутрішню готовність до якісних змін, перетворень. Домінантою цих перетворень є людиноцентрована освіта, тобто освіта для людини. Її стрижнем визнано розвивальний, культуротворчий зміст навчання; виховання відповідальної, компетентної особистості, яка вміє використовувати знання та вміння для творчого розв'язання проблем, аналізувати й опрацьовувати різноманітну інформацію, прагне змінити на краще своє життя й життя своєї країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день стали значно помітні реформи у освітній системі України. Зокрема, педагогічна освіта зазнає значних змін. Більшість питань щодо регенерації підготовки фахівців, та зокрема, педагогічних кадрів містяться в державних та міжнародних документах. Крім того важливу роль відіграють концептуальні положення міжнародних документів ЮНЕСКО, де основним критерієм виступають гуманістичні спрямованості особистості, як єдиної демократичної одиниці в освітній системі¹.

Основним підходом до модернізації української освіти в Європі відповідно до сучасних вимог виступає розвиток компетентної особистості. Виходячи з постанови Ради Європи професійно орієнтованій особистості притаманні п'ять ключових компетентностей (А. Вербицький).

Міжкультурна компетенція дає змогу особистості орієнтуватися у багатонаціональному суспільстві, поважати інші культури, мови та релігії. За дослідженнями автора міжкультурна компетенція тісно пов'язана з соціальною та політичною компетенціями, завдяки яким особистість подобає демократичному суспільству, вміє вирішувати конфліктні ситуації і бере участь у становленні демократичних інститутів.

¹ *Державний стандарт початкової загальної освіти. – Освіта України. Нормативно-правові документи. – Л.: Міленіум. – 209 с.*

Доречно зазначити, що комунікативна компетенція займає одну з провідних компетенцій у формуванні демократичного суспільства. Особистість, яка володіє мовами, як усною, так і письмовою комунікацією, більш вільно реалізує себе у суспільстві при вирішенні проблемних ситуацій, та у організаторських здібностях. Термін “комунікативна компетенція” вперше був запроваджений в науковий ужиток Д. Хаймзом. Він визначив його як “знання, що забезпечують індивідові можливість здійснення функціонально спрямованого мовленнєвого спілкування, тобто того, що необхідно знати тим, хто говорить, для досягнення успіху в комунікації в середовищі іншомовної культури”.

К. Кастормаднус, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, Г. Щедровицький трактує це новоутворення як здатність розуміти зайняту власну позицію у діяльності та презентувати її для досягнення взаємного розуміння. Більш розгорнений зміст у це поняття вкладає М. Вятютнев. Вчений переконливий у тому, що “комунікативна компетенція” – потенціал для творчої мовної діяльності... Чим більший вибір, тим краща комунікативна компетенція учня, тим багатший потенціал змістових засобів»².

Орієнтуватися в інформаційному просторі та виділяти більш та менш важливу інформацію, яка розповсюджується рекламою та Мас-медіа допомагає компетенція, яка зв’язана з інформатизацією суспільства – інформативна компетенція. Завдяки їй особистість готова до сприйняття або не сприйняття критичних суджень.

Мета статті. Ключові компетенції являють собою не тільки єдине ціле для організації демократичного суспільства, а й є інтегрованою ланкою їхнього змісту. Саме тому нас цікавить проблема підготовки вчителя англійської мови у початковій школі, де основну роль відіграє мовно-методична компетентність, основа якої є комунікативна компетенція.

² Wjatutnew ; Rusch, Paul u. a.: *Profile Deutsch. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen. Lernzielbestimmungen, Kannbeschreibungen, Kommunikative Mittel.* — Berlin, München : Langenscheidt, 2002.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключові компетентності класифікуються багатьма дослідниками у підготовці фахових спеціалістів. Основними складниками в галузі “Іноземна мова” є три види компетенцій, а саме:

1. мовленнєва компетенція;
2. мовна (лінгвістична) компетенція;
3. соціокультурна компетенція.

Для початку уточнемо термінологічне значення понять «мовна» і «мовленнєва» компетентності.

Мовна компетентність – складне й багатогранне поняття. У широкому сенсі його варто вживати на позначення явища певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови (мов). Мовленнєва компетентність є різновидом комунікативної і означає здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі спілкування – з певною усвідомленою метою, у визначених мовленнєвих ситуаціях.

Відтак, сутність першої полягає у здатності сприймати й породжувати іншомовні тексти згідно з поставленим чи виниклим комунікативним завданням, яке включає ситуацію спілкування й комунікативний намір. Вона базується на чотирьох видах компетенції: в *аудіюванні, говорінні, читанні та письмі*. Відповідно, для формування мовленнєвої компетенції у майбутнього вчителя повинні бути сформовані мовленнєві вміння в чотирьох видах мовленнєвої діяльності.

Мовна (лінгвістична) компетенція передбачає знання системи мови й правил її функціонування при іншомовній комунікації. Мовна компетенція також є інтегративною і включає низку компетенцій: лексичну, граматичну, фонологічну й орфографічну.

Зміст соціокультурної компетенції охоплює такі види компетенцій як країнознавча і лінгвокраїнознавча. Країнознавча компетенція – це знання історії, географії, економіки, державного устрою, культури країни, мова якої

вивчається. Лінгвокраїнознавча включає в себе знання про основні особливості соціокультурного розвитку країни, мова якої вивчається, на сучасному етапі; і вміння підпорядковувати свою мовленнєву поведінку у відповідності з цими особливостями.

Вкажемо на те, що зазначені вище види компетенцій, які входять до складу іншомовної комунікативної компетенції, мають бути сформовані у всіх, хто вивчає іноземну мову. Що стосується майбутніх учителів іноземних мов, то окрім цієї компетентності, у них також повинна бути сформована й низка інших компетентностей, зокрема професійної. Саме вона є невіддільною складовою успішного здійснення педагогічної діяльності майбутнього вчителя.

Досить поширеною є дослідницька позиція О. Савченко щодо професійної компетентності вчителя іноземної мови. Вона складається зі спеціальної компетенції (предметні і непередметні знання, які розвивають особистість, тобто знання загальних та основних навчальних дисциплін), технологічної (методичної), управлінської (організаторської, менеджерської) та комунікативної компетенцій. Особливістю комунікативної компетенції автор вважає її органічне входження до складу спеціальної, технологічної та управлінської компетенцій як засобу їх реалізації³.

Цікавою для нас є думка Н. Яценюк про те, що в майбутнього вчителя іноземних мов повинні бути сформовані й такі види компетенцій, як: *особистісна*, яка передбачає усвідомлення значущості ролі вчителя, *соціальна* (здатність затверджувати статус свого предмета в освітній концепції України), *спеціальна*, яка поділяється у свою чергу на: мовну (доскональне володіння вчителем мовою, його вміння навчити інших), філологічну (володіння самими сучасними теоретичними знаннями з культурології) та дидактико-методичну, до якої відносяться володіння сучасними принципами комунікативної дидактики, орієнтованої на

³ Савченко О. *Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя* / Олександра Савченко // *Шлях освіти*. – 2003. – № 3. – С. 2–6.

діяльнісний підхід до мови як інструменту до дії, когнітивний підхід, при якому учень є суб'єктом учбового процесу, й інтеркультурний підхід⁴.

Як бачимо, дослідники виокремлюють у складі професійної компетентності вчителя іноземних мов іншомовну комунікативну компетенцію, яка, на наш погляд, тісно пов'язана з усіма іншими компонентами професійної компетентності вчителя іноземних мов.

З поняттям «ключові компетентності» погоджуються також багато українських авторів. Так, Н. Бібік вважає цілком слушним застосовувати це загальне поняття. На погляд автора, окрім характеристик ключових компетентностей, таких як поліфункціональність, надпредметність, міждисциплінарність, багатокомпетентність, спрямування на розвиток критичного мислення, рефлексії, визначення власної позиції, невід'ємними ознаками є зв'язок особистісного та соціального, відбиток комплексного оволодіння сукупності способів діяльностей. Ці показники ключових компетентностей виявляються в конкретній особистісній ситуації⁵. Без сумніву, що терміни «компетенція» та «компетентність» дедалі частіше використовуються у українській науці. Деякі автори не відзначають різниці між цими поняттями, а деякі, навпаки, трактують їх зовсім по-різному. Отже, стає зрозумілим, що поняття «компетенція» є похідним від широкого вживання поняття «компетентність». Педагогічні словники дають наступні визначення поняття «компетентність»: «здатність до...», «комплекс умінь...», «умілість...», «готовність до...», «знання в дії...», «спроможність».

Термін «компетентність» у навчанні (лат. *Competentia* – коло питань, в яких людина добре розуміється) набуває молоді людина не

⁴ Яценюк Н. І. Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до формування іншомовної комунікативної компетенції молодших школярів засобами підручника : змістовий компонент / Н. І. Яценюк // Зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : педагогічні науки. – 2011. – № 6. – С. 57–63.

⁵ Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісна освіта: від теорії до практики. – К.: Плеяди, 2005.- 120 с. – (Відкритий урок. Основна школа. Вип. 3-4), с.24

лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища, тощо»⁶. В свою чергу поняття «компетенція» припускає особисті якості, зобов'язання особистості в своїй професійній діяльності. Натомість «компетентність» - психологічні та фізичні особливості, базу знань, умінь та навичок, певну мотивацію фахівця⁷. Вважається, що поняття «компетентність» походить з освітніх систем США, Канади та на сьогодні широко використовується у документах міжнародних організацій ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Радою Європи, Організацією європейського співробітництва та розвитку, Міжнародним департаментом стандартів тощо. Але в той же час спільним тлумаченням для всіх є «набута характеристика особистості, що сприяє успішному входженню молодій людині в життя сучасного суспільства»⁸. Вітчизняні та зарубіжні вчені, спираючись на досвід освітніх систем багатьох країн світу, розробили свої класифікації ключових компетентностей.

Автори, які досліджують значення поняття «компетентнісний спеціаліст» розуміють особистість, яка володіє певним потенціалом знань, умінь та навичок. Теоретично, такій сформованій особистості притаманні риси гуманізму, готовності вирішувати складні питання, практичної організації та самоорганізації, комунікативної спрямованості та безперервного розвитку особистісно-орієнтованих якостей.

Ці оцінки якостей фахівця своєї справи ґрунтуються у так звані ключові компетентності, про які йшла мова у нашій статті.

Слід пам'ятати, що неабиякий вплив на цільовий розвиток компетентної особистості мають критерії оцінки якості освіти.

⁶ *Енциклопедія освіти / Акад.пед.наук України; головний ред.. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. с.408-409.*

⁷ *Савченко О. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя / Олександра Савченко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2–6.*

⁸ *Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісна освіта: від теорії до практики. – К.: Плеяди, 2005.- 120 с. – (Відкритий урок. Основна школа. Вип. 3-4), с.24*

Отже, професійна компетентність учителя – це інтегральне утворення особистості, яке включає сукупність соціального, полікультурного, аутопсихологічного, когнітивно-технологічного та персонального компонентів, необхідних для успішного здійснення педагогічної діяльності з урахуванням специфіки предмета, що викладається. Специфіка компетентності вчителя іноземних мов полягає в наявності сформованої іншомовної комунікативної компетенції, яка входить до складу когнітивно-технологічного компоненту.

Прикметно, що на період підготовки професійного вчителя до управління навчальним процесом у школі припадає не лише наукове дослідження сутності компетенції, а й намагання будувати процес навчання, формуючи компетенції.

У зв'язку з цим Г. Балл, не піддаючи в сумнів значення професійних знань і вмінь, робить кілька висновків, як-от:

– *по-перше*, вчений наголошує на їх ролі як засобів, інструментів професійного становлення особистості;

– *по-друге*, в цій інструментальній ролі знання, вміння і навички доповнюються стратегіями творчої діяльності, а також вольовими якостями, потрібними для подолання труднощів, що постають на шляху згаданої реалізації;

– *по-третьє*, у системі засобів, про які йдеться, підвищується питома вага тих, які забезпечують професійне й особистісне вдосконалення. Відповідно, вчений розрізняє *фахівців*, які володіють методами, засобами, техніками своєї справи, і *професіоналів*, які володіють, крім усього, цінностями, ідеалами, цілісною професійною культурою⁹.

Сучасний професіонал – це соціально компетентна, *психологічно зріла особистість* з вираженою високою професійною майстерністю, яка визначає спосіб життя цієї особистості, особливий професійно орієнтований,

⁹ Балл Г. О. Проблема гуманізації освіти та деякі напрямки її розв'язання / Г. А Балл // Психологічні засади гуманізації загальної середньої освіти / [ред. : С. О. Мусатов]. – Рівне, 1995. – С. 10–16.

відповідальний світогляд і почуття приєднання до професійної спільноти, ідентифікацію з нею⁹.

Професіоналом, на думку А. Маркової, є людина з такими особистісними характеристиками, як внутрішній локус контролю, прагнення бачити причини подій свого життя в собі, а не в зовнішніх обставинах; індивідуальна й економічна відповідальність; конкурентоспроможної і стійкість до перешкод; гнучкість і оперативність; смислотворчість як здатність знаходити нові позитивні смисли в своєму житті і роботі; внутрішня діалогічність; адекватна самооцінка й готовність до диференційованої оцінки рівня свого професіоналізму, механізмом якого є рефлексія¹⁰.

Наведені вище положення є значими для успішної діяльності вчителя початкових класів, який має одночасно забезпечити розвиток і виховання особистості дитини, повноцінне засвоєння нею ключових і предметних компетентностей. Саме вчитель початкових класів уперше формує у молодших школярів необхідні для цього *рефлексивно-оцінні вміння та навички*, які частково відображенні у переліку загальнонавчальних умінь і навичок, зазначених у вступі до нових навчальних програм для початкових класів шкіл з іноземними мовами викладання. Зокрема, до них ми відносимо такі: усвідомлювати свої можливості для виконання певних навчальних дій; аналізувати та оцінювати правильність способів діяльності; вміти оцінювати свої досягнення в різних видах діяльності; ставити нові вимоги щодо вдосконалення сходинок уміння вчитися: «хочу» – «знаю» – «працюю самостійно» й ін¹¹. Відповідно, щоб навчити учнів цих умінь, вчитель повинен мати високий рівень розвитку рефлексивних умінь і навичок, бути «зразком» для міркувань молодших школярів. Це висуває підвищені вимоги до психолого-дидактичної підготовки педагога як особи, що вперше формує

¹⁰ Маркова А. К. *Психологія професіоналізму* / А. К. Маркова. – М.: Знання, 1997. – 308 с.

¹¹ Маркова А. К. *Психологія професіоналізму* / А. К. Маркова. – М.: Знання, 1997. – 308 с.

у дітей уміння вчитися, які багато в чому визначатимуть успіх дитини на подальших сходинках її шкільного життя.

Рушійною умовою професійної компетентності вчителя початкових класів є усвідомлення ним невідповідності структури реального «Я» ідеальному професійному «Я». Це означає, що майбутній вчитель, навчаючись у вузі повинен сформувати у собі здатність до змін, до перетворення свого внутрішнього світу й пошуку нових можливостей самоздійснення, самореалізації своєї діяльності.

Підготовка вчителя іноземної мови для початкової школи здійснюється в нашій країні двома напрямками – через факультети іноземних мов та педагогічні факультети, де студенти крім основного фаху «вчителя початкових класів», отримують спеціалізацію «вчителя іноземної мови в початкових класах». Вкажемо на переваги і недоліки кожного із зазначених напрямів. Так, у першому випадку маємо належну іншомовну підготовку, і водночас недостатню обізнаність учителів із основами психології дітей початкових класів, їх сенситивними та віковими здатностями у засвоєнні того чи іншого матеріалу; специфіки організації навчально-виховного процесу, застосування дидактико-методичного ресурсу. Другий напрям – обмежені потенційні можливості (кількість годин та фахових навчальних дисциплін) щодо належного оволодіння іноземною мовою у випускників педагогічних факультетів. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне здійснювати цілеспрямовану підготовку студентів факультетів іноземних мов до роботи з молодшими школярами. Такий педагог має володіти якостями як учителя іноземної мови, так і вчителя початкової школи.

Висновки. Отже, сучасною парадигмою вищої професійної освіти визнано компетентнісний підхід як один із напрямів оновлення професійної освіти, покликаний розв'язувати суперечності між потребами суспільної практики в компетентних вчителях та можливостями змісту та методів забезпечення їхньої підготовки до навчання молодших школярів іноземної мови.

Основними положеннями компетентнісного підходу є: встановлення зв'язку освітнього процесу у вищому навчальному закладі з вимогами зовнішнього середовища з метою удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя із сформованою системою професійних компетенцій. Йдеться про відкриту систему, що постійно розвивається і наповнюється новим змістом, визначається рівнем розвитку особистості у всіх її сферах, формується в діяльності й орієнтована на задоволення запитів суспільства й потреб студентів (учнів). Складниками професійної компетентності вчителя виступають необхідні для виконання професійної діяльності знання, уміння, професійно значущі здатності та якості особистості.

В освітньому просторі ВНЗ підготовка майбутніх фахівців іноземної мови у початкових класах розглядається як процес реалізації компетентнісного підходу в умовах індивідуального саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації набутої професійної компетентності в педагогічній діяльності.

Відповідно професійну компетентність учителя іноземної мови розглядаємо як здатність користуватись іноземною мовою у професійних цілях, навчаючи мови молодших школярів з опорою на їхні вікові особливості та пізнавальні можливості.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О. Проблема гуманізації освіти та деякі напрямки її розв'язання / Г. А Балл // Психологічні засади гуманізації загальної середньої освіти / [ред. : С. О. Мусатов]. – Рівне, 1995. – С. 10–16.
2. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісна освіта: від теорії до практики. – К.: Плеяди, 2005.- 120 с. – (Відкритий урок. Основна школа. Вип. 3-4), с.24
3. Вербицкий А.А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А.А. Вербицкий, О.Г. Ларионова. – М. – Логос, 2009. – 336 с. (с.105-106)

4. Державний стандарт початкової загальної освіти. – Освіта України. Нормативно-правові документи. – Л.: Міленіум. – 209 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад.пед.наук України; головний ред.. В.Г. Кремінь. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. с.408-409.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Знание, 1997. – 308 с.
7. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальних змін і розвитку: матеріали Всесвітньої конференції з вищої освіти (ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009.) - Режим доступу: www.mon.gov.ua
8. Савченко О. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя / Олександра Савченко // Шлях освіти. – 2003. – № 3. – С. 2–6.
9. Фролов, Ю.В., Махотин Д.А. Компетентносная модель как основа оценки качества подготовки специалистов / Ю.В. Фролов, Д.А. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. - №8. – с.34-41
10. Яценюк Н. І. Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до формування іншомовної комунікативної компетенції молодших школярів засобами підручника : змістовий компонент / Н. І. Яценюк // Зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : педагогічні науки. – 2011. – № 6. – С. 57– 63.
11. Wjatutnew ; Rusch, Paul u. a.: Profile Deutsch. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen. Lernzielbestimmungen, Kannbeschreibungen, Kommunikative Mittel. — Berlin, München : Langenscheidt, 2002.

Матеріали подано в авторській редакції